

# Tandløse hovedjægere

- Henrik Egede-Lassen blogger fra Borneo

## Søndag d.22/7

Det har taget under 24 timer at komme til Borneo fra Danmark. På det korte stop i Singapore har jeg lige været en tur i den indiske bydel og spise Masala Dosa (Tosai), en vegetarisk pandekageting med currysovs og snask. Og det er også lykkedes mig at få sovet undervejs på flyet på trods af mine 198, så jeg er i vældig hopla, da flyet er landet i Miri lufthavn på den malaysiske side af Borneo.

Meget kan man kan kalde Miri i Sarawak, men charmerende, køn eller storslået er byen ikke just. Meget er beton og mere er bare grimt. Der er ganske vist færre prostituerede end da jeg første gang besøgte byen i 1990, men udover et fantastisk køkken hvis man kender de rigtige steder er Miri stadig et hul. Skal heldigvis kun være her i to nætter før turen går sydover ind i landet sammen med min tandlæge Henriette fra Implantatklínik København ([link](#)) og hendes søde kollegaer Trine, Anne og Hasse samt sidstnævntes tre sønner, Oscar, Anton og Emil. Planen er at besøge penanerne, et skovfolk hvis eksistens er akut truet af lokale, malaysiske tømmerfirmaers voldsomme ekspansion i området (og resten af verden, faktisk) og oveni det noget så banalt, men smertefuldt som tandpine. Så vi skal se om vi kan gøre en forskel ved at ordne så mange tænder som muligt. Og teste om den slags rejser overhovedet nytter for hvis det bliver en succes er planen at udvide med mere tværfaglige ekspeditioner, som også kan rumme andre folk fra sundhedssektoren som læger og sygeplejersker.

Jeg er typen som ikke er særlig vild med tandlæger. Derfor føles det lidt specielt at være ansvarlig for en hel tandlæge ekspedition til en del af verden, hvor basale sundhedsydelse er en ukendt luksus. Jeg har taget tandlægernes instrumenter med i min bagage og det er med lidt sug i maven at jeg checker indholdet – den ene tang ser værre ud end den anden. I et kort øjeblik undrer jeg mig lidt over at jeg har sat det hele i værk, for tanken om munde med rådne tænder, som aldrig har set en tandbørste, fylder mig med gru.

Men jeg har selv fået ideen og selv overtalt min tandlæge til at tage med til Borneo. Bordet fanger. Vi skal hjælpe penanere som primært holder til i de tidligere enorme skovområder i den malaysiske delstat Sarawak. De er tidligere skovnomader og halser markant bagud socialt i forhold til de andre etniske grupper på Borneo – jeg er kommet i deres område i over 20 år, så det føles lidt som at komme hjem hver gang jeg lander i Miri.

Der er ca 10.000 penaner på Borneo og mange af dem har frygtelig dårlige tænder – hvis vi kan behandle et par hundrede i løbet af den næste uge vil jeg være meget tilfreds. Sundhedstilstanden er helt igennem ringe. Desværre er vejnettet i deres område også meget kaotisk og jeg aner ikke hvad som kan lade sig gøre på forhånd for vejene ændre hele tiden karakter. Når tømmerfirmaerne er i gang, bliver vejnettet opgraderet og når de derefter forlader den smadrede skov, gror det hele til og vejene degradere indtil tømmerfirmaerne rykker ind igen. Mange steder

er skoven fældet adskillige gange af forskellige selskaber så man skal være lokal for at finde rundt i labyrinten. I fugleflugt skal vi kun omkring 150 km ind i landet men præcis hvilke langhuse vi kan nå med firhjulstrækker eller båd, det vides ikke endnu.

## Mandag 23/7

Dagens projekt er at få skaffet biler og lægge en rute, købe mad og medicin i håb om at vi kan forlade Miri om 24 timer – turen er ikke planlagt i detaljer på forhånd, for jeg vil helst undgå at der står 2000 mennesker og venter på os i første landsby – hellere starte lidt småt og diskret, så alle kan behandles.

Vi går også udenom lokale rejsebureauer, for jeg har det bedre med at pengene går direkte og uden mellemlid til de mennesker som yder en indsats – i forvejen arbejder alle på holdet gratis og bruger ferie på projektet. Starter derfor tidligt med at ringe rundt efter chauffører. Jeg vil gerne have en god pris uden at sikkerheden er sat på spil – og ideelt set må det gerne være penaner med egen bil selvom det er en sjældenhed. Penanerne er presset fra mange fronter, ikke mindst fordi tømmerindustriens ubønhørlige jagt på profit skaber så mange problemer lokalt og gør det stadigt sværere for skovfolket at få adgang til rent drikkevand, skovprodukter, fisk, jagt mm. Skoven omkring dem ødelægges, men penanerne bliver hverken kompenseret eller får adgang til fornødne samfundsgoder, herunder uddannelse og lægehjælp. De føler sig med rette svigtet og forstår ikke hvorfor de ikke selv kan vælge tempoet på deres udvikling. Derfor vil jeg helst støtte en penanchauffør. I øvrigt kender de som regel også ruterne bedre for det indre Borneo er som tidligere nævnt en labyrint af kaotiske tømmerveje.

Det lykkes mig at fat i flere chauffører, men ingen kan køre med så kort varsel. Sgu!

I stedet får jeg mundtlig opdatering af vejnettet, og høre at ruten er markant bedre end den var i januar, hvor jeg sidst var på Borneo. De gode veje er godt for os, men en katastrofe for de lokale for det betyder at tømmerindustrien har opgraderet ruterne for at fælde mere skov eller lave plantager. Jeg bestemmer mig spontant for at starte i Long Bangan, et meget velfungerende penansamfund, som netop ligger på kanten af de hurtigt voksende oliepalmeplantager. Omkring frokosttid er biler og rute på plads, og jeg mødes med tandlægerne for at spise laksa – en lokal nudelret med rejer, kokosmælk og chili. Tandlægeholdet har i mellemtiden været ude og hente medicin hos en lokal tandlæge, så resten af dagen går hurtigt med at checke at vi har alt, organisere udstyret, købe mad, plastikposer og lave en handlingsplan, så vi kan gå i gang med det samme ved ankomsten til Long Bangan i morgen. Nu går det løs...

## Tirsdag 24/7

Ikke alene dukker vores to seje firhjulstrækkere op til tiden, de er splinternye og de to chauffører virker yderst kompetente. I løbet af ingen tid er bilerne pakket og vi kører fra Miri i højt humør. Borneo er verdens tredjestørste ø, kun overgået af Grønland og Ny Guinea. Naturen her er en af

de mest artsrige på kloden, men Borneo er også et sted hvor udviklingen går rigtigt stærkt - og desværre ikke kun i den rigtige retning. Ude ved kysten reklamerer store skilte for slankemidler, mens hele landsbyer sulter 100 km inde i landet, og mens vejnettet udbygges stiger afstanden socialt og kulturelt mellem land og by. Så på en måde er det også en rejse i tid og sted - vi skal ud i et computerfrit miljø, hvor hverdagen ikke har ændret sig markant de sidste mange år, heller ikke selvom de fleste nomader har skiftet lændeklædet ud med jeans. Hvis man altså ser bort fra de katastrofale tømmerfældninger som dominere landskabet og penanernes liv.

Inden asfalten holder helt op krydser vi en bro med et stort skilt, som advarer mod krokodiller i floden nedenunder. Skiltet er helt nyt, og jeg når ikke at læse hele teksten før vi er forbi. Jeg når bare at undre mig: Her plejer jo ikke at være krokodiller...

Vi passerer plantage på plantage, ryddet skov og bar jord. Vi er stadig langt fra penanernes territorier. Men efter frokost i Long Lama kommer vi op i et mere kuperet landskab, og pludselig er vi fremme i Long Bangan, to timer tidligere end beregnet. Det er en lettelse at være fremme - og Hasses søde kone Anne stråler, som en lille sol mens deres store drenge roligt pakker ud. Tænk at opleve den slags som familie!

Trine og Henriette virker også rejsevante og trygge ved situationen - selvom vi har holdt en del møder op til afrejsen og snakket detaljer, så er det jo ingen garanti for at undgå kulturchok og hvis turen skal blive en succes, kræver det at jeg har 100 % fokus på penanerne og at tandlægeteamet er selvkørende. Og det er tydeligt at det er en garvet gruppe rejsende med masser af overskud og dejlig humor.

Long er i øvrigt et sted hvor to floder mødes, hvilket traditionelt har været et godt sted at slå lejr. Overalt på Borneo har man byer eller langhuse som hedder noget med Long, forkortet Lg. xx

Langhuse er en anden Borneospecialitet, en fællesbygning hvor man bor ved siden af hinanden under samme tag. Hver dør repræsenterer en familie, så antallet af døre siger noget om størrelsen på langhuset. Penanerne har i modsætning til mange andre stammer ikke traditionelt boet i langhuse men derimod nomadisk ude i skoven som jægere og samlere i små pindehytter med blade som tag, kaldet Lahmin Tana. I løbet af 60'erne og 70'erne flyttede mange penaner i langhuse, men fortsatte alligevel en semi-nomadisk tilværelse indtil tømmerindustrien lagde skovene øde. De flere hundrede penaner, som stædigt insisterede på at forblive nomader, har siden måttet give op. I dag er der sandsynligvis ikke flere nomadiske penaner tilbage. Deres livsgrundlag er simpelthen forsvundet.

### **Hvis jeg får et kamera må du få mit pusterør!**

Vi parkerer bilerne ved høvding Ungas hus for i Long Bangan bor flere i huse i stedet for i langhus, og i løbet af et øjeblik, kommer Unga og deler knus ud - han er en lille begavet nisse og den første penan jeg mødte i mit liv. Vi mødtes første gang da han for mere end tyve år siden besøgte Danmark for at fortælle om de store overgreb som fandt sted i hans område. Jeg var med til at oversætte for jeg talte lidt malaysisk og siden da har vi været venner, selv om vi ikke ses så tit. Unga ved ikke selv, hvor gammel han er, men i dag vil jeg skyde ham til at være omkring de 60. Han er født i skoven og turen til København var hans første rejse væk fra Borneo. Unga kalder

mig 'Erick' og han har lært mig det meste af det jeg ved om penanernes historie og kultur. Alene det at gå rundt i København med en høvding fra en verdens få tilbageværende nomadestammer gjorde enormt indtryk på mig dengang - og også andre, vi mødte på vores vej. Jeg husker især den dag, hvor Unga spurgte om jeg havde et ekstra kamera, for han ville gerne tage lidt billeder, underforstået at kunne jeg skaffe ham et kamera ville han blive glad. Jeg havde et par år tidligere været på safari med ejeren af Fotografica, en fotoforretning i Skindergade, så jeg tog en rask beslutning og lagde vejen forbi Svend-Eriks butik. Da jeg havde præsenteret Unga og butiksindehaveren for hinanden, fremlagde jeg mit ærinde: Om Svend-Erik mon havde et kamera til Unga?

Selv blev jeg glædeligt overrasket over at Svend-Erik uden tøven forærede Unga et kamera. Min penanven tog til gengæld forbavsende uimponeret mod gaven. Måske fordi han kunne se, at det kun var et kamera af mange, så selvfølgelig deler man ud. Det at dele er en central del af penankulturen og altafgørende for nomadelivet. Dog lod Unga en bemærkning falde på vej ud af fotoforretningen; "Erick, når du kommer tilbage til Borneo har jeg et pusterør til dig og så skal vi på jagt i Mulu nationalparken". Senere viste det sig at Unga kun havde to pusterør så det at få det ene var en utrolig stor gave!

### **Tandpleje med de forhåndenværende midler**

Nu er vi her igen og der skal hives tænder ud. Unga får hurtigt skaffet nogle lange planker og seks olietønder, som tømmerfirmaerne har efterladt. På under en time har vi både nået at banke vores midlertidige tandlægeklinik op og bade i floden. Tandlægerne har tændt pandelamperne og går i gang med dagens første patient, Baleng en ung tillidsfuld pige. Vi har valgt at placere klinikken i den lokale kirke for den kan låses af og der er dejligt køligt i forhold til udenfor. Emil på 23, der læser psykologi, påtager sig at skrive journal, Oskar på 18, der går i gymnasiet, står for kogning og afspritning af udstyr (klart det hårdeste job for det er hårdt arbejde at koge udstyr i timevis under et bliktag på ækvator) og Anton på 21, som er i gang med sit tandlægestudie, assisterer under operationerne. Jeg oversætter i et væk, så patienterne ved hvad der skal ske, før under og efter behandling. I samme sekund patienterne ligger vandret på plankerne kører tandlægerne på i et voldsomt tempo. Sætninger som; "prøv lige at se denne her store cyste" eller ; "lad os rydde det hele, så hun ikke får ondt igen" blandes med lyden af cikader, penansnak og en noget upålidelig generator, der brummer i det fjerne.

Det er sjovt at se den rolige arbejdsgang blandt en gruppe tandlæger som tydeligvis elsker deres fag og holder af at arbejde sammen. Dels bliver faget afmystificeret undervejs, men som patient er det også sundt at se det hele udefra - en mærkelig blanding af akademisk viden, håndværk og undertiden råstyrke. Visse storkæbede penaner har særdeles drilagtige tænder, de er både rådne og sidder rigtig godt fast, så det er ikke nemt at få alle stumperne ud uden skyl og roterende instrumenter. Det eneste elektriske vi har med er pandelamper. Resten er rå muskelstyrke, teknik og mange års erfaring og viden.

Vi har faktisk afsindig meget udstyr med udover det gængse sikkerhedsudstyr såsom gps, vandrensningsfiltre, førstehjælpsudstyr og satellittelefon for tandlægegrejet er ret omfangsrigt. Målet er at kunne behandle ca. 300 mennesker selvom jeg ikke helt har fantasi til at fatte hvordan

vi skal nå derop, og derfor vi har enorme mængder gaze, bedøvelse, rensesprit, antibiotika, smertestillende, handsker, operationstråd, nåle og så flere metalkasser med instrumenter. Det fylder og vejer meget, så vi satser kun på langhuse hvor vi kan køre i bil for det er fysisk umuligt at bære i længere tid.

Tanken med missionen er at alle som har behov skal behandles, men det er ren krigskirurgi eller rettere skadesture-arbejde for vi har ikke bor, bløde stole og plastikfyldninger med, kun en masse bedøvelse, penicillin og smertestillende medicin – og som nævnt et hold fagfolk som er vant til at arbejde sammen i et team. Holdet kan trække tænder ud, sy og lappe de værste huller, men arbejdsmetoderne her i Long Bangan står i klar kontrast til de procedurer, holdets tandlæger normalt anvender i Implantatklínik København, hvor man er specialister i avanceret tandbehandling.

## **Tandløs og glad**

Jeg er lykkelig over at vi overhovedet er nået så langt. Ideen med tandlægeturen opstod da jeg havde Søren Brix, daværende formand for Læger Uden Grænser med herud i 2008. Vi behandlede en del penaner, mest for banale skavanker såsom lungebetændelse, svamp og andre infektioner, men flere gange spurgte folk om ikke jeg også kunne tage nogle tandlæger med. Ved hjemkomsten kontaktede jeg flere organisationer uden held og til sidst klagede jeg min nød til min egen tandlæge. Henriette var straks med på ideen. Det lykkedes hende at overtale resten af klinikken, de brugte deres egen ferie og med assistance fra Albatros og en hel del sponsoreret medicin og medikamenter, er drømmen nu blevet til virkelighed. Det er næsten ufatteligt.

Sent om aftenen er vi endelig færdige. Vi har ikke haft så mange patienter i dag som vi havde forventet, men til gengæld har flere være meget tidskrævende og adskillige penaner har nu stort set fået ryddet munden - efter eget ønske. Faktisk er penanere så begejstrede for det gratis tilbud at det kræver en del tid at forklare dem at raske tænder ikke skal fjernes, kun problemtænder! Mange penaner har kun prøvet at få fjernet tænder uden bedøvelse og flere har endda fået knækket tænder under behandling af såkaldte barfodstandlæger, altså tandlæger med et minimum af uddannelse og udstyr. Når operationen er overstået viser de deres taknemmelighed ved at uddele små gaver, knus og sige "barra jian kinin" som betyder tak på penan. Med munden fuld af gaze og i total bedøvelse bliver det nogle pudsige lyde, men øjnene siger alt!

Lettet over dagens succes går jeg alene ned til floden og bader i tropenatten. Der er noget magisk over at ligge helt alene i en flod, mens områdets insekter lyder som i en naturdokumentar fra BBC og jeg er lykkelig indtil jeg kommer i tanke om skiltet med krokodilleadvarslen for ups, løber Bangan-floden ikke ud til Tutoh-floden, hvor jeg tidligere har set kæmpestore saltvandskrokodiller ligge og lure lumsk i vandoverfladen? Ikke alene er saltvandskrokodillen verdens største og farligste krokodille, mange års totalfredning har desuden fået populationen til at eksplodere og fyldt de før så sky reptiler med selvtillid. I løbet af forbavsende kort tid er jeg oppe af vandet igen og fast besluttet på at spørge de lokale til råds inden næste svømmetur. Dagen efter får jeg mange forskellige svar. Nogle mener at det kun er risikabelt om natten, andre

at der altid er krokodiller og flere siger bare at der ikke har været angreb endnu, så personligt er jeg færdig med nature i Bangan-floden!

## Onsdag 25/7

### Slankemad eller krokodilleføde?

Næste morgen er Hasse ude at løbe morgentur før vi andre vågner, morgenmaden er nudler og solen skinner – humøret er højt. Henriettes store hår får hende til at ligne en trolde og det er lidt pudsigt at se min normalt vel- og hvidklædte tandlæge og hendes checkede kollegaer i underbukser og morgenhår – men vi er jo alle mere eller mindre morgengrimme og i samme båd og penanerne er jo ligesom os fuldstændig ligeglade. Ungas søde kone kommer med noget gammelt tøj jeg har glemt i 2009 – det er sirligt pakket sammen, vasket og klar til brug – penanerne er et utroligt hjælpsomt folkefærd hvilket netop er kernen i deres problemer. De blide, søde og gode til at dele, men meget konfliktsky. Af samme grund har de det meget svært i en hastigt forandret verden, hvor førnævnte kvaliteter ikke altid bliver anerkendt, men tværtimod opfattes som svaghed.

Klokken ni er klinikken i gang igen, men allerede efter et par timer tynder det ud i patienterne. Long Bangan er snart tømt for dårlige tænder eller rettere de dårlige tænder ligger i en plastikspand midt i kirken. Vi sender en fyr på knallert ud efter nye patienter og lover at betale transporten inden vi går til frokost og spiser flere nudler. Da skoven var sund, bestod et typisk måltid af vildt, lidt frugt, fisk og masser af sagogrød men det som før var gratis, er i dag en luksus som få har råd til så vi har taget en egen mad med for ikke at ligge nogen til last – vi er trods alt otte. Maden består mest af lokalt hverdagsmad, så vi kan dele måltiderne med penanerne, og skulle vi tabe os lidt så gør det nok heller ikke så meget.

Under frokosten får vi flere krokodillehistorier og jeg har røde ører over at vi alle har badet i den før så sikre flod – tanken om at blive en del af fødekæden er ikke rar. Det gode er til gengæld at vi bliver serviceret af Luban og Jesica som begge blev behandlet i går – Luban fik fjernet en stor cyste og de fleste tænder, og Jesica fik bare fjernet alt, så det at de er på toppen igen efter gårsdagens store indgreb tyder jo både på at penaner er seje og robuste, men også at vi har et godt team som ved hvad der skal gøres – dejlig kombination! Min skræk for at stå med en voldsomt blødende og eventuelt døende patient har været ret stor for jeg ved intet om faget udover at ethvert indgreb langt væk fra hospitaler på ækvator indebærer en risiko. Trine kan fornemme at jeg er nervøs for mine små venner, så hun fortæller lidt om de forskellige indgreb på en utrolig pædagogisk måde – dejligt at hun orker at bruge tid på den slags når hun næsten ikke har et sekund fri.

Tandlægerne klarer varmen godt, men sveden tapdrypper af dem i løbet af dagen. Der er ekstremt fugtigt og cirka 32 grader varmt om dagen. Om natten markant køligere, heldigvis. Den

manglende regn reducerer desuden antallet af myg og dermed også risikoen for at få malaria eller andre tropesygdomme. Et af mine jobs på turen består i at smøre tandlægenes ben ind i myggebalsam under operationerne. Hasses behårede ben er knap så inciterende at indsmøre som hans kvindelige kollegers. Da jeg spørger Henriette hvad hun tror man kalder en myggebalsamsfetichist med forsmag for langbenede tandlæger, lyder svaret i al sin korthed: Idiot.

### **Henrik lærer at bruge tandtråd!**

Vi når knapt at spise færdigt før nye patienter kommer til. Rygterne om smertefri behandling er nået til de omkringliggende langhuse. Det er faktisk ikke helt godt for nu er spørgsmålet om vi kan nå at behandle dem allesammen inden vi skal videre til Ba Puak, hvor Albatros har bygget to langhuse til de sidste nomader. Mens vi andre er lidt tøvende, liver Hasse markant op for nu skal der arbejdes. Og sådan går resten af dagen og aftenen med. Sidste patient forlader olietøndebriksen kl 01:07 og vi er fuldstændig færdige. Alle er behandlet 100% med undtagelse af en ung fyr, hvis mund er fyldt med cyster alle vegne. Hans overmund er klaret, men undermund burde også ordnes. På grund af infektionsfaren vurderer Hasse imidlertid at det er for farligt at tage det hele på en gang. Vi håber den unge mand har mod på at lægge sig på planken igen, næste gang vi er i området. Trine har en stor voldsomt behåret lokal fyr, som volder lidt problemer men hun er sej og får alligevel bakeset nogle kæmpe stumper ud af hans undermund. Vi har behandlet 80 patienter hvilket er dobbelt så meget som dagen før.

Vi falder om i myggenettet uden bad, men dagens mange dårlige tænder får mig til at børste ekstra grundigt – faktisk har jeg altid lukket ørene lidt, når Henriette f.eks. har snakket om tandtråd, men nu er jeg topmotiveret til det hele. Og ellers skal jeg bare kigge i spanden med kasserede tænder. Den er ved at være fyldt - og der er nok arbejde til en tandfe på EPO, men det er også tragisk for ændring af lokale kostvaner har tydeligvis store negative konsekvenser.

### **Torsdag 26/7**

I dag sender vi et par ekstra 4-hjulstrækkere ud efter patienter i de omkringliggende langhuse. I stedet for at flytte kliniken og spille tiden med transport og olietønde jonglering, så prøver vi at få så mange som muligt til at komme til os. Det går udmærket, men heldigvis kommer der ikke flere end at vi kan nå at lave lidt præventivt arbejde for der er meget at tage fat på. Flere behandlede patienter sidder med klude og gaze for munden efter at have fået fjernet rådne stumper, mens de giver sukkerdrikke til børnene. Det er et langt og sejt træk og vi har ikke tid nok denne gang, men det får vi forhåbentlig næste gang vi kommer til Borneo, for den igangværende rejse er tænkt som en føler/ test for at vurdere behovet. Planen er derefter at udarbejde en langsigtet strategi, som forhåbentlig udmønter sig i et egentlig sundhedsprogram, som forhåbentligt kan kopieres andre steder. Og at vi fremover laver tværfaglige rejser, så alle deltagere også kan få fagligt udbytte af hinandens kompetencer dvs. vi skal have læger,

sygeplejersker osv. med næste gang. Jeg glæder mig allerede for det er både godt for de lokale, men det er samtidig en fantastisk oplevelse for os andre. Tandlægerne giver bare lidt gratis arbejdstid, men effekten er enorm og med en lokal pris for ubedøvet tandfjerning på ca. 50-100 kroner pr. tand, så har vi sparet området for en formue. Og for urimeligt mange smerter.

Det er helt mørkt da vi begynder at pakke alt ned, brænde blodigt papir og alle tænder. Kanyler og skalpeller tager vi med i en sikker boks, så der ikke efterfølgende sker ulykker. Ligger til sidst udmattet på liggeunderlaget i myggenettet med et lille smil efter endnu en vellykket dag, mens jeg svagt kan høre Trine og Henriette fnise teenageagtigt og Oskar snorker stille til tropenattens lyde.

## Fredag 27/7

Det er vemodigt at sige farvel til Unga og hans søde familie, vi får masser af knus og Unga holder en fin tale, uddeler halssmykker og hjemmelavede armbånd, mens tårerne presser sig på. For første gang i tyve år føler jeg, at jeg har gjort en forskel hos penanerne. Alle mulige filmprojekter, foredrag, artikler og anden formidling har aldrig rykket noget lokalt, men denne indsats har været fantastisk nyttig og vi er alle dybt rørte, også da Unga undskylder at der ikke var tid til at feste for os dagen før, fordi vi havde så travlt med patienterne. Det viser sig at Unga havde planlagt en stor afskedsfest med dans, taler og gaver, men penanerne havde ikke kunnet holde sig vågne til vi var færdige. Vi udveksler nye knus og Ungas gamle far dukker op i lændeklæde.

Vi kommer lidt sent af sted mod Ba Puak, men når alligevel at købe ind i Long Bedian, den største by i området mellem Tutoh og Apoh-floden. For mange nomader er det den ultimative storbyoplevelse at komme til Long Bedian. For os er det bare et lille hul. Som i de gamle cowboyfilm: en enkelt gade med huse på hver side, og intet andet.

Efter frokost fortsætter vi gennem et smukt kuperet landskab, hvor tømmervejene snor sig i på kryds og tværs – mærkværdigt at folk kan finde vej for her er ingen skilte eller synlige fixpunkter – bare fældet skov, lidt plantager og Mulu National parkens flotte tinder. Ved 14 tiden krydser vi Tutoh-floden via en faldefærdig bro med store huller. Broen er et såkaldt nødhjælpsprojekt fra Japans regering; officielt blev den bygget for at penanskolebørn skulle kunne komme i skole, uofficielt blev den dimensioneret til tunge lastbiler, så skovrydningen kunne brede sig til begge sider af floden. Netop som vi nærmer os broen, kommer en lille slange farende over vejen på præcis det samme sted, hvor jeg nogle år tidligere blev bidt i fingeren af en ukendt slange. Heldigvis fik jeg efterfølgende fanget den sure slange og checket at den ikke var giftig, men jeg havde lidt højt hår efterfølgende. Ikke at slanger normalt er noget problem på Borneo, det er faktisk nemmere at vinde i Lotto end at blive bidt af noget alvorligt – heldigvis!

Efter seks timers kørsel ankommer vi til Puak af en lille uanseelig vej. Landsbyen ligger lige ned til en lille flod i et smukt kuperet landskab. Vi går øjeblikkeligt i gang med at banke en ny klinik op, denne gang ved at stjæle brædder fra langhuset forside - efter at have fået ok af høvding Jeffrey.



## En kvinde går i chok

Jeg mødte Jeffrey første gang i 2005 under optagelserne til tv serien Vilde Verden på DR1, hvor jeg skulle undersøge penanernes brug af fjer til en udstilling på Zoologisk Museum. Puak-gruppen boede få meter fra en tømmerlejr, de havde absolut ingenting og anede ikke deres levende råd, for de var blevet tilbudt et langhus fra tømmerfirmaet mod at opgive livet i skoven. Mange var syge og et par enkelte havde svært ved at gå, så de kunne ikke længere leve nomadisk - men de ville heller ikke miste skoven. Det eneste de ønskede var et langhus så de kunne bestemme over deres eget liv - men det skulle være på egne og ikke tømmerfirmaets præmisser. Takket være en stor sum penge fra Albatros Rejser og hårdt fysisk arbejde fra Carsten Callesen, Albatros' CSR Manager blev langhuset en realitet et par år senere.

Puak-gruppen er i dag blomstret markant op selvom det fortsat er usikkert om de kan få lov til at beholde deres livsvigtige skov - langhuset er dog utvivlsomt et skridt i den rigtige retning, for med en permanent beboelse står de nu bedre juridisk.

Nu er vi her og mens tandlægeholdet får sig en fortjent svømmetur i nærmeste 100% krokodillefrie flod, ordner jeg klinik situationen efter Hasses anvisninger, og snakker med alt og alle om hvad der skal ske. Vi befinder os i et område hvor folk hverken har set en tandlæge eller en tandbørste nogensinde i deres liv, så det er vigtigt at vi starter med noget nemt og ikke for blodigt så vi ikke skræmmer nogen. Pere, en særdeles sej kvinde træder pludselig frem og siger at hun meget gerne ville have fjernet alt! Pludselig har vi dagens første patient, - og mens lyset bliver blødere, går tandlægerne i gang. Nogle penaner fra et andet langhus dukker pludselig op og mens mørket faldt på, begynder det at vælte ind med mennesker fra nær og fjern - pudsigt som rygter rejser hurtigt.

Stemningen er god, alle virker glade da en kvinde pludselig er ved at gå i chok, hun gisper og tror tydeligvis at hun skal dø. Med rolige bevægelser får teamet bakset hende ned fra lejret og med det samme begynder en ny kvinde at råbe og skrigere - det er djævlendrivelse og det er voldsomt! Penaner er nogle pludrenisser som sjældent taler højt, så alt råberiet virker helt forkert, men efter seancen falder kvinden til ro og selvom hun ikke er fra Puak får hun en plads hos høvdingen natten over. I gamle dage var en voldsom blødning ofte den sikre død, skoven var fyldt med grumme væsener og netop Puak er meget ramt af overtro. Børnene har alle amuletter til at holde Penacko væk - et væsen som f.eks. gør at man fare vild i skoven. Nede i floden er der også væsener som kan trække en ned i dybet så livet i skoven er ikke altid nemt.

De fleste af os sover i myggenet i gangarealet i langhuset, nogle velmenende kinesere fra Brunei har doneret generator, dvd og fjernsyn med Rambo 1-3, og der er en fandens larm hele natten - det gør ondt i mit romantiske hjerte at de sidste nomader hellere vil lytte til eksplosioner fra en amerikansk actionfilm end til nattens naturlige lyde men det er sikkert et statussymbol. Og de virker rigtig glade så helt hvad der er udvikling og afvikling står ikke rigtig klart for mig da jeg falder i søvn.

## Lørdag 28/7

En kat har overtisset min tandlæge i myggenettet i nattens løb, men ellers har det vist været en fin nat for alle. De første patienter er klar sammen med flere nudler og pulver kaffe – det bliver en varm dag for solen skinner allerede på bliktaget og klokken er kun otte. Jeg har helt ondt af Oskar som nu igen skal koge udstyr i tropevarmen.

På Borneo er der kun to sæsoner, en varm og lidt våd og en varm og mere våd som undertiden bliver rigtig våd. Der er gået kludder i årsvariationen pga. klimaforandringer og skovfældninger. Tidligere holdt skoven på vandet som en svamp. Uanset hvor lidt regn der kom, var der altid lidt vand i floderne og lidt fugtigt. Omvendt kunne skoven optage masser af væde, så der sjældent kom oversvømmelser i regntiden. Men det er altsammen fortid. Nu har man både tørke,- og oversvømmelsesproblemer, som rammer hele Borneo. Under mit forrige ophold i januar druknede flere mennesker i storbyen Kuching.

Antallet af patienter er ikke så slemt endnu, for flere vil gerne, men tør ikke. Selv Selapan, som er en fantastisk jæger og formidler af penankultur, stritter imod. Han er sindssygt modig med et pusterør, men op på briksen får vi ham ikke. Selapan er nok på samme alder som mig, altså sidst i 40erne og han har et sentimentalt sind. I januar boede han fast ude i skoven og ville ikke ind i langhuslivet, men nu har han fået plads i Puak, og han ligner ikke en, som vil bytte Rambo ud med cikader – faktisk er det længe siden jeg har set ham så glad. Tænderne er sorte stumper, han smiler meget og det viser sig at det er fordi han har fået et barnebarn. Han skal gå i skole fortæller han glad og det er noget af det bedste jeg længe har hørt fra en mand som plejer at begræde den tabte skov og alt hvad der var engang. Med uddannelse har penanerne måske alligevel en fremtid som penaner - det gælder bare om at de får muligheden for at vælge deres egne løsninger i eget tempo. Med en god uddannelse i rygsækken vokser mulighederne uden for skoven – og en penan med en Ferrari i stedet for et pusterør, er jo også en penan!

### **Sundhedsråd: Ingen vildsvinejagt de næste 48 timer**

Ekspeditionens 5. dag bliver lang, varm og hård dag for tandlægeteamet. De afbryder kun arbejdet for at spise og om eftermiddagen holder de en kort pusterørspause efterfulgt af et langt bad i et lille vandfald i nærheden. Penanerne og især nomaderne kan noget i skoven og de er rasende stolte over deres evner med et pusterør, så jeg arrangerer lidt leg og hygge. Vi har ikke haft mange frie minutter og det er jo også vigtigt at tandlægerne lærer lidt om den lokale kultur. Vores høvding og et par legekammerater fremstiller også lige nogle seje pindepiktogrammer hvor de skriver en lang besked til en anden fiktiv gruppe nomader – systemet hedder Orro og kan gengive alle væsentlige informationer a la jeg har skudt et vildsvin, vent lige på mig, jeg er nede ved floden og bålet er tændt - men pas på der er fjender (hovedjægere i gamle dage og nu tømmerfolk) skråt mod venstre...

Klinikken lukker sent den aften. Igen er alle patienter blevet behandlet – ingen er døde og mange er glade og tandløse. Og jeg er blevet helt god til sætninger som; "hvor gør det ondt", husk at spise alle pillerne til der ikke er flere" og "de må ikke gives til børn og andre, men er kun til dig" og ikke mindst; "hold dig fra varme drikke og forhold dig i ro – ikke noget med at gå på vildsvinejagt før om 48 timer."

Mens alle lægger sig til rette, lister jeg i ly af mørket ned til vandfaldet et par kilometer væk – det er skønt med lidt alenetid i skoven og det at flyde på ryggen, mens jeg kigger stjerner, og fryder mig over at have et drømmeteam med, det er så tilfredsstillende og hele turen værd. Jeg er lykkelig lige ind til jeg kommer retur og opdager at der er en abe som har stjålet mig soveovertræk, sandaler og håndklæde – og nu ligger den og putter sig med sit bytte og sine lopper.

## Søndag 29/7

Det er lykkedes mig at fravryste den grådige makakabe mine sandaler, som jo er halvtam og fastbundet til en af langhusets stolper. Penanerne har sikkert skudt og spist dens mor, men ikke nænnet at ofre ungen. Lige så snart man fodrer et dyr, må man ikke sætte det til livs. Jeg siger diskret til Selapan at han godt må stjæle mine ting tilbage, for jeg orker ikke lopper og vi har ikke tid til vask inden afrejsen. Derimod byder morgenen på frisklavet sagosuppe fra skoven og morgenmår hakket i små stykker. Helt hvilken slags mår det er ved jeg ikke for jeg har glemt min dyrebog, og der er så mange arter, men penanerne siger den er friskskudt og smagen er udmærket.

Penanerne er ikke til det finere franske køkken. På grund af de høje temperaturer og en akut mangel på køleskabe handler det mest om at spise maden inden den bliver dårlig. Krydderier, fine udskæringer og urtepynt er ukendt land. Penankokken blander alt muligt sammen, f.eks. salte tørrede fisk, som koges sammen med nudler til fiskeklister supper - det smager værre end det lyder! Vi spiser sammen på gulvet hos høvdingen og pludselig kommer han med et hjemmelavet pusterør til mig som tak. Det bliver en rigtig grådkvalt farvelseance, - og aldrig har jeg set så mange tandløse smil. Vi har alle lidt røde øjne og føler os utroligt heldige over at opleve penanernes tillid og gæstfrihed – det er stort og det slår mig at det er det bedste jeg længe har været med til som rejsende. Men det betyder også noget at noget at de gæster som jeg har med har ydet en unik indsats og opført sig efter de lokale spilleregler selv når larmen har holdt alle vågne! Ingen sure miner selvom vi alle savner en seng og noget andet end morgenmår og nudler!

### Med en hovedjæger bag rattet kommer man altid frem

Derefter går turen hastigt nordpå igen, næsten samme vej som vi kom op. Vejen er utrolig støvet og pludselig dukker 5 penaner op som ligner noget fra et National Geographic blad. De har pusterør, flotte armbånd og ser lidt fortabte ud på tømmervejen for skoven er deres hjemmebane. De er nomader og lige er trådt ud af skoven. Kvinden har en abe på skulderen, de har en masse jungleprodukter med i store hjemmelavede kurve herunder vild sago og de er alle ved at gå til i støv og varme. De er på vej til nærmeste langhus, Long Siang for at afsætte eller bytte deres varer med de fastboende.

Vi træffer en hurtig beslutning og giver nomaderne et lift i den ene af vores biler. Tandlægerne er kørt i forvejen, mens drengene og jeg venter midt i ingenting til bilen er tilbage igen. Da Toyotaen forsvinder bliver jeg pludselig i tvivl om der er 20 min. eller en times kørsel til Long Siang, for vi har glemt at tage vores bagage ud. Vi har ingen vand og det er varmt. Så vi venter i støvet, solen bager og jeg ærgrer mig lidt over at jeg ikke fik taget nogle gode billeder af nomaderne på den

støvede vej. Da bilen kommer retur efter 50 min. ånder vi lettet op - men kort tid efter bliver vi stoppet af vejarbejde - ruten er lukket for i dag. En penan havde nok ventet, men vi har en Kenyah, en stamme af tidligere hovedjægere, ved rattet og han gider ikke noget pjat, så han bryder afspærringen med sin store bil, ræser igennem alle forhindringer og forbi vejarbejdere med vinkende flag og store øjne, som en anden James Bond. Kort tid efter er vi ude af området og på vej mod Long Iman, tæt på Mulu national parken i Sarawak.

### **Ildmyrer og filmoptagelser der gik verden rundt**

Lg. Iman er et specielt sted for mig for det var mit første langhus og mit første møde med en rigtig penan landsby. I et forsøg på at komme til Lg. Bangan og møde Unga i 1991 lige efter jeg havde startet Albatros Adventure afdeling, fik jeg kontakt med nogle penaner i Mulu nationalparken - de så mig danse rundt på en junglesti fordi jeg havde trådt på nogle ildmyrer. Grinende inviterede de mig med hjem. Det blev starten på et langt venskab men det var også med til at ændre mit liv for igennem dem, hørte jeg om en stor tømmerblokade med over 1000 penaner som var i gang længere inde i landet. I et forsøg på at komme dertil blev jeg forrådt og måtte flygte til Brunei i ly af natten. Nogle måneder senere takket være Albatros og diverse fonde var jeg tilbage igen, og endelig lykkedes det at komme til blokaden efter adskillige uger til fods - og jeg fik filmet og pludselig var et lille dansk rejsebureau i centrum for penanernes kamp om skoven.

Mine optagelser gik verden rundt men lokalt blev det hele kun værre, så det at komme retur til Long Iman efter alle disse år og kunne tilbyde gratis tandlægeservice - det er et lille plaster på et stort sår. Vi bliver vel modtaget og endnu en gang får vi bakset en miniklinik op med gode arbejdsstillinger og solide tropiske brædder at ligge på - komfortniveauet blandt penaner er markant anderledes end i Danmark og selv efter flere timers operation på det hårde underlag, virker folk altid forbavsede upåvirkede. Sent samme aften er alle lokale behandlet færdig - vi var også ret færdige! Men det er også hyggeligt at ligge og lytte til natten i myggenetet, savne familien og jeg tænker at Hasse og Anne har gjort det godt - de har nogle dejlige børn og et godt sammenhold som smitter af på os alle. Trine og Henriette har ligesom jeg efterladt vores familier i Dk - vores børn er for små og det ville fjerne alt for meget fokus hvis de var med nu. Til gengæld kan vi ikke klare os uden Oskar, Anton og Emil - faktisk er alle på holdet uundværlige og jeg som troede vi var for mange!

## **Mandag 30/7**

En nat uden tissende katte og tyvagtige aber - lidt vemodigt at det snart er slut, men også dejligt at vi nu kun var 20 min væk fra nærmeste kolde øl på et nærliggende resort. Vi har lige fået et ryk ind fra Batu Bungan, et ret stort langhus 40 min væk i båd. Ved 14-tiden er alle behandlet færdig, tandlægerne har ømme muskler og jeg er træt af at sige de samme sætninger efter hver behandling.

Vi har trukket tæt på 1209 tænder ud på næsten 242 mennesker fra otte forskellige langhuse. I Danmark ville behandlingen have kostet over en million kroner - og vi har ikke haft et eneste uheld. Mange europæere frygter slanger og tropesygdomme, men fra tidligere rejser ved jeg at trafik og banale faldulykker udgør den største risiko i området - og vi har klaret det hele uden

problemer. Vi har, med andre ord, været rigtig heldige og dygtige. Alt er gået perfekt og efter planen.

Det overordnede problem har vi imidlertid ikke løst. Selv om penanerne er et stærkt overtroisk folkefærd, som er meget bange for dæmoner og alle mulige andre ondsindede væsner, har de også en realistisk sans. Jeg spørger Wan Quan, min gamle ven fra Long Iman, om han kender til et væsen, der kunne tænkes at ødelægge tænder? Efter lidt betænkningstid lyder svaret: Coca-Cola.

En lille dreng begynder spontant at danse for os, vi har våde øjne og alle kommer ned til floden for at vinke farvel – jeg har aldrig været med til at give så meget til så mange på så kort tid takket være Albatros og Implantatklínik København (link) – mon der findes et ord for det modsatte af tandlægeskræk på penan?

Da jeg sidder i lufthavnen i Mulu og ser tilbage på vores vellykkede ekspedition, tænker jeg, at vi skal bruge mere tid på det præventive arbejde, når vi vender tilbage til Borneo. Denne gang gik tandlægerne hårdt til værks for at komme i bund med de værste tandpiner. Det ville være rart, hvis vi i fremtiden kunne forhindre de alvorlige skader i at opstå. Jeg tænker på tænderne i spanden og børnenes sorte stumper. Børnene turde ikke lægge sig på plankerne. Hvad skal der ske med deres tænder, når de ikke ved hvad en tandbørste er? Og hvordan går det med de penaner, som tog afsked med os, mens deres mundhuler stadig var sårbare og endnu ikke lægte. Min ven Mikael Rothstein rejser ud om en uge for at tjekke op på penanernes sundhedstilstand efter vores hærgen i deres gummer. Tanken er beroligende. Det er ikke rart at gå rundt inde i skoven med en betændt byld i mundhulen. Det kan være fatalt. *En uge senere får jeg en sms fra Mikael om at alle har det godt.*

Tandlægerne er blevet hos penanerne i et par dage for at sikre at alle har det godt. De har brændt de udtrukne tænder endnu en gang og alle de dele som er blevet brugt til operationerne, blodstørknet gaze mm. for at undgå infektion. Overskydende medicin og skalpeller plus bedøvelse doneres til sundhedsklinikken i Batu Bungan.

Med det rigtige hold er konceptet med at tage højtuddannede overskuds mennesker med ud i verden og gøre en forskel dér, hvor grundlæggende sundhedsydelse slet ikke findes, er simpelthen genialt. Det skal selvfølgelig videreudvikles og jeg skal hjem og snakke detaljer med en masse fagfolk herunder Søren Brix, den tidligere formand for Læger Uden Grænser – men mon ikke vi har fat i det rigtige? Og så glæder jeg mig i øvrigt også bare til at se tandlægerne igen – mon ikke det snart er tid til tandeftersyn?

Boks.....

### **Udvikling og afvikling på Borneo**

*Penanerne har traditionelt levet som sky skovnomader i verdens ældste regnskov og selvom størstedelen i dag er bofaste i langhuse, opfatter de fortsat skoven, som deres verden (og uden skov ingen verden).*

*Efter de voldsomme skovrydninger i sidste del af firserne, var det svært at forestille sig at de kunne blive meget værre for penanerne i Sarawak, i den malaysiske del af Borneo.*

*Pludselig forsvandt jagtmulighederne, de før så klare floder siltede til, og alt fra rent vand, traditionel medicin til vilde palmer, blev en mangelvare. Som modtræk etablerede penanerne utallige blokader af tømmerfirmaernes veje, men lige meget hjalp det, mange blev anholdt og i sidste ende gav de fleste op mens skoven blev fældet i voldsomt tempo omkring dem. Selve skovningen har ofte været udført af nabostammer til penanerne, som dermed har overhalet penanerne socialt og økonomisk.*

*Alligevel holdt penanerne fast i deres tilknytning til skoven og langsomt igennem 90'erne, begyndte mange at acceptere det store tab - de lærte simpelthen at klare sig i en ødelagt verden selvom det var svært. Den fældede skov er fattig på liv, men det er trods alt bedre end ingenting.*

*Nu 25 år efter kommer plantagerne sammen med store dæmningsbyggerier og rygterne om snarligt forestående tvangsflygtninger, skaber panik i de i forvejen sårbare samfund. Og når først skoven er væk, får penanerne aldrig jorden tilbage, bliver økonomisk kompenseret eller får mulighed for at finde fodfæste i en forandret verden i deres eget tempo. De er generelt modløse, fattige og desparate og dermed et let offer for en korrump regering som ikke skyr nogen midler i dens ubønhørlige jagt på naturressourcer.*

*De enorme indtægter fra tømmerindustrien kommer slet ikke lokalbefolkningen til gode og den lokale delstats regeringen tilbyder hverken uddannelse, lægehjælp eller andre fornødenheder i kompensation for de åbenlyse overgreb – det er tydeligvis afvikling i stedet for udvikling.*

### **Sundhedsprojekt i Albatros**

[Boks om det langsigtede projekt]: Albatros store sundhedsprogram er ved at blive udviklet på baggrund af vores rejse. Der skal etableres en fond så alle evt. overskydende penge kan reinvesteres i udstyr, medicin og uddannelse af lokale. Kærnegruppe af deltagere vil være højtudannede fagpersoner med en relevant uddannelse, men der vil også være plads til andre f.eks studerende og skolelærere. Firmaer, fonde og andre kan selvfølgelig bidrage til at gøre en forskel men det er vigtigt at udgifter til administration holdes på et absolut minimum og at alle transaktioner er fuldstændigt transparente.

[Billedtekst]

Henrik Egede-Lassen er naturfotograf. Han var med til at starte Albatros Adventure afdeling i 1990 og har de sidste 10 år haft Zoomedia, et lille konsulentbureau med speciale i naturformidling. Han rejser afsted igen med tandlægeholdet til Ny Guinea i 2013. Han kan kontaktes på mail; henrik@zoomedia.dk

se [www.zoomedia.dk](http://www.zoomedia.dk)

